

УДК 321.02 (092 М. С. Грушевський)

СЕРГІЙЧУК ГРИГОРІЙ,

молодший науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України, м. Київ

СПІВПРАЦЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО З УКРАЇНЦЯМИ МОСКВИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті простежуються контакти М. Грушевського з українською громадою Москви на початку ХХ століття. На основі архівних документів розкриваються передумови заснування в Москві журналу "Украинская жизнь", роль М. Грушевського в цьому процесі, подальша його співпраця з виданням. Особлива увага приділяється перебуванню М. Грушевського в засланні в Москві з вересня 1916 до березня 1917 року, коли він безпосередньо брав участь у всіх найважливіших заходах української громади Москви, зокрема у створенні журналу "Промінь".

Ключові слова: Михайло Грушевський; українці Москви; журнал "Украинская жизнь"; журнал "Промінь".

Постановка проблеми та стан її вивчення. Початок ХХ століття висунув із середовища українців постать ученого, який своїми науковими здобутками зачепив свідомість широких мас рідної нації й одразу ж став незаперечним авторитетом для власної еліти, що відроджувалася після багатьох років політичного небуття. Зокрема, ця роль Михайла Грушевського відзначалася як його сучасниками, так і нинішніми дослідниками. У першу чергу необхідно згадати праці Євгена Чикаленка [26], Олександра Лотоцького [18], Івана Крип'якевича [13], Володимира Дорошенка [7], Любомира Винара [1; 2].

У тих подіях, які наближали нашу національну революцію, особливою була роль відомого вченого в пробудженні й розгортанні активної діяльності українських громад найбільших міст Російської імперії - Санкт-Петербурга й Москви. Що стосується останнього, то дуже багато зробив для розкриття подій, пов'язаних із перебуванням М. Грушевського в Москві, відомий дослідник Володимир Мельниченко [19-22]. Водночас із виявленням нових документів є можливість доповнити ці праці, завдяки чому образ видатного вченого й державного діяча стане багатограннішим і більш яскравим.

Мета статті. На основі виявлених архівних документів розширити обсяг інформації про співпрацю М. Грушевського з українцями Москви на початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Українська громада Москви завжди намагалася звіряти свої наміри з позицією Михайла Грушевського, запитуючи в нього поради, залучаючи його до здійснення різних акцій. Скажімо, коли Товариство слов'янської культури в Москві в грудні 1910 року створило українську секцію, то до її президії запросили і М. Грушевського. Саме через це товариство він прагнув підняти в Думі та російській пресі питання щодо українського шкільництва та зменшення мита на українські книги [17, с. 371].

Коли ж було вирішено видавати російськомовний журнал "Украинская жизнь", то засновники цього видання одразу ж звернулися до вченого за порадою. Один із організаторів "Украинской жизни" Симон Петлюра 25 жовтня 1911 року повідомляє М. Грушевського про заходи української колонії щодо видання російсь-

кою мовою спеціального журналу на українську тематику. Зокрема, просив історика "освідомити своє відношення до справи видання in ripen", узяти участь у виданні, хоч "більше значіння має в даний момент Ваша порада, Ваш досвід, Ваш погляд на видання: а) чи є об'єктивні дані за те, що такий би журнал був зараз на часі, бо може бути, що москвичі переоцінюють значіння видання, особливо при сучасних політичних умовах; б) в якому напрямі його слід видавати, щоб він відіграв ту роль, що належе йому, і кого б Ви хотіли бачити поміж ближчими співробітниками журналу і г) зрештою - яке особисто Ви зокрема могли б зайняти відношення до журналу. Само собою зрозуміло, що Ваш голос і слово кожне в цій справі буде прийнято на увагу з подякою великою і може мати величезне значіння" [23, с. 128]

Крім того, засновники журналу не уявляли його шпальт без праць Михайла Грушевського. Зокрема, у першому числі планувалося опублікувати фундаментальну статтю вченого "Що таке Україна?" [8].

Оскільки відповідь ученого затримувалася, то 22 листопада 1911 року О. Саліковський і С. Петлюра повторюють свою попередню пропозицію. Водночас повідомляють: "Редакції дуже бажаним було б, щоб Ви першу книжку журналу оцасливили своєю статтею. Розмова в цьому напрямку проходила між іншим і в Петербурзі на зібранні пайщиків майбутнього журналу, причому висловлено було бажання, щоб за Вашим підписом уміщено було в першому числі статтю на тему "Що таке Україна?". Ся стаття, як ми розуміємо, повинна в живому нарисі на протязі якихсь 8 журнальних сторінок подати головне з того, що повинен знати великоросіянин - читач українського журналу: тут повинно бути трохи і історії, і географії, і етнографії, і статистики. Ся стаття ввела б нашого читача в курс тих інтересів, що їм має на увазі присвятити себе майбутнє видання" [23, с. 129-130].

Лист від М. Грушевського надійшов 27 листопада 1911 року, про що повідомляє Сергія Єфремова Олександр Саліковський: "Мы получили сегодня ответ от М. С. Г-го. Он сочувствует изданию и обещает сотрудничество, но пишет, что до 10 января занят вплотную и статьи "Что такое Украина" для первого номера не ус-

пеет написать. Пожалуйста, не откажитесь повидать-ся с ним после его приезда (около 5 /XII) и скажите, что мы готовы ожидать его статьи до 15, а в крайнем случае до 20 января. Если его стесняют предел 8 страниц - пусть даст больше (12-16)" [9].

У той же час наступного дня С. Петлюра пише безпосередньо М. Грушевському: "Московські члени редакційного комітету "Украинской жизни" од цілої душі дякують Вам за спочуттє, висловлене Вами в справі початої справи видання журналу. Але одмовитись од думки, що перша книжка "Украинской жизни" не буде скрашена Вашою статею, вони не можуть, а для того постановили одсунути термін випуска книжки до 20, а в крайньому разі і до 25 / I 1912 р. - тільки б в цій книжці була Ваша стаття" [23, с. 130-131].

З наведеного листування видно, який авторитет мав Михайло Грушевський для українців Москви. Зрештою, аби перше число "Украинской жизни" таки вийшло зі статтею Михайла Грушевського, Олександр Саліковський 11 грудня 1911 року просить Сергія Єфремова ще раз зустрітись в Києві з ним і "попросить дати нам статью хотя бы к 15 января" [10].

Тільки з початком нового року вченому вдалося виконати найважливіші наукові завдання, які перед ним стояли, і він визначає термін написання замовленої йому українцями Москви статті - 15 січня 1912 року. О. Саліковський повідомляє С. Єфремова: "Сегодня я получил письмо от М. С. Г-го и сообщая, что он вышлет статью после 20, а переносит ее во 2-ую книжку мы не хотели бы" [11].

Тому засновники "Украинской жизни" терпляче чекатимуть, поки Михайло Грушевський надішле обіцяну статтю. І тільки після цього вони віддрукують перше число нового журналу, про що повідомляє Олександр Саліковський Сергію Єфремову 3 лютого 1912 року: "Вчера вечером редакция "Укр. Жизни" и ее ближайшие друзья собрались в одном из ресторанов Тверского бульвара, чтобы отпраздновать появление новорожденного" [12].

Звичайно, українці Москви прагнули, аби такі публікації Михайла Грушевського з'являлися регулярно на сторінках "Украинской жизни". І він, у силу своїх можливостей, відгукується на прохання редакції стосовно підготовки важливих матеріалів, що були значущими для часу. До речі, згодом стане традицією, щоб щорічне перше число "Украинской жизни" відкривалося публікацією Михайла Грушевського. Так, у 1914 році це буде його програмна стаття "Нові гасла", яка присвячується вчителю, "не останавливающимся пред жертвами, чтобы заявить свое исповедывание" - вони вийшли "из темных деревень, из глухих хуторов, в которых пронесшийся вихрь ликвидации, казалось, уничтожил всякое дерзновение, всякое дыхание свободной жизни, выхватив и выбросив далеко все не склонявшее своей головы перед торжествующим походом "успокоения" [2, с. 5].

У подальшому доля "Украинской жизни" постійно перебувала в полі зору Михайла Грушевського, про що свідчать його статті на сторінках журналу, написані на замовлення редколегії. Навіть прибувши до Сибірска в заслання, Михайло Грушевський, як він пише у своїх спогадах, зв'язався з редакцією журналу "Украинская жизнь" у Москві, якому, за його словами, "раптом судилось тогда стати единым украинским органом", і "тепер приходилось користуватись ним, як єдиною трибуною" [6, с. 107].

Водночас він регулярно цікавиться редакційною політикою, діяльністю співробітників. Скажімо, коли С. Петлюра був призваний на військову службу, то М. Грушевського непокоїть те, що в діяльності редакції стало

менше організованості. У листі до Сергія Єфремова від 1 грудня (18 листопада) 1915 року з Казані він наголошує, що на місце С. Петлюри в "Украинской жизни" треба було б когось з Києва прислати: "Воно справді треба б їм допомогти, мало сил у них, а журнал цінний тепер..." [16, с. 178].

Про це йдеться і в черговому листі до С. Єфремова від 26 (13) грудня 1915 року: "Не маю ніяких відомостей (ані коректур) II кн. наук. збірника. Із "Укр. жизни", відколи поїхав Сим. Вас., теж нічого нема" [16, с. 180].

Попри ці клопоти, М. Грушевський постійно дбає про те, аби використувати "Украинскую жизнь" для поширення різних відозв для оборони прав української нації. Як установив В. Мельниченко, підготовлена М. Грушевським петиція полтавських громадських діячів до керівників опозиційних фракцій у Державній Думі Павла Мілюкова й Миколи Чхеїдзе з вимогою зрівняння українського народу в правах із російським, вільного викладання української мови, принаймні в початкових школах, свободи української преси й книгодрукування, вільної діяльності українських культурно-просвітницьких товариств і законодавчого закріплення гарантій культурно-національного розвитку українства в Російській державі "отпечатана была на пишущих машинках в Москве в редакции газеты "Украинская жизнь" во многих экземплярах и разослана для заполнения подписями по губерниям и городам Малороссии" [21, с. 416].

Про московські справи Михайло Сергійович думав постійно, зокрема, коли йшлося про організацію публікацій в "Украинской жизни". Так, 2 березня 1916 року повідомляє Михайла Мочульського, котрий відбував заслання в Буїнську, що "рецензії ... післав до Москви, просячи частину дати до "Укр. Ж.", частину до "Наук. Збірника" [14, с. 55].

Треба визнати, що в умовах заслання не завжди все вдавалося зробити М. Грушевському для "Украинской жизни". Скажімо, 16 (3) квітня 1916 року він повідомляє Сергію Єфремову: одержав лист від С. Петлюри, "що приїздив на кілька день додому, давав мені тему, але трудно мені писати - занадто відійшов я від біжучого життя, і нелегко орієнтуватися в нім, особл. при браку преси" [15, с. 183].

Однак, поки розглядається петиція російських науковців щодо дозволу на переїзд М. Грушевського до Москви, він намагається все-таки виконувати різні прохання редакції "Украинской жизни". Так, 11 червня 1916 року пише до Михайла Мочульського, аби той прислав статтю про роль Івана Франка в галицькому літературному або громадському житті [14, с. 70].

Особливо вплинув Михайло Грушевський на активізацію українського руху в Москві з вересня 1916 року, коли царський уряд дозволив йому переїхати до цього міста. Піднесений настрої московських українців розпізнав і він сам, про що зазначає в споминах: "Мій приїзд з свого боку підняв почуття і енергію московських українців. Я з усею охотою прилучивсь до сих планів і взагалі заявив з свого боку всяку готовність приложити свої сили до того, щоб змобілізувати місцеві українські сили й зробити їх продуктивнішими" [6, с. 108].

Зокрема, він пише з цього приводу: "Після двохлітньої вимушеної перерви в моїй громадській і науково-культурній роботі я готов був кинутись на московські можливості в сій сфері, як голодний циган на паску. Можливості, об'єктивно взявши, були досить скромні й обставлені всякого роду труднощами. Але після віденського сидження, лук'янівської одиночки і казанської глухої провінції московське показувалося не знати яким добром. Можна було докінчити VIII том "Історії України", перерваний війною. Можна було збирати архі-

вальний матеріал для другої половини XVII в. Можна було взяти собі якусь іншу тему з пізнішого часу. Архівальний матеріал був дуже різномірний. Бібліотеки, правда, не дуже багаті польськими і західноєвропейськими виданнями, - але все ж таки. Для XIX в. можна було теж не одно зробити. Для журнальної роботи - простір. Українська громада численна й багата різномірними силами. Видавничі можливості величезні. Для українських видань, правда, ґрунт мало підготовлений. Ну, але аби був" [6, с. 106-107].

З перших днів перебування вченого в Москві на нього навалюється маса різних клопотів, від яких він не може відмахнутися. Скажімо, 9 жовтня 1916 року Михайло Грушевський бере участь в установчому засіданні "Общества вспомощения учащимся высших учебных заведений г. Москвы, уроженцам южной России" [25].

Часто Михайло Грушевський бував на засіданнях Українського комітету, який під керівництвом банківського працівника Павла Одарченка опікувався біженцями із західноукраїнських земель. До речі, ця українська інституція, збираючи допомогу серед нашого громадянства й допомагаючи найбільш бідним та нужденним, змушена була існувати під вивіскою "Товариство допомоги населенню південних губерній Росії, яке постраждало від військових дій".

Як досвідчений дорадник узяв він активну участь в нараді щодо організації україномовного журналу в Москві, який назвали "Промінь". Справа в тому, що "Українська життя" задовольняла не всіх українців Москви, бо "вона була журналом "для наружного употреблення", для російської публіки, в ній було прийнято писати так, як годиться виступати перед чужими, не виносячи внутрішніх справ і не дуже ставлячи справу "у весь зріст" - дарма, що тих російських читачів у неї було дуже мало, читало головню українці, і се не подобалося багатьом, ... певні категорії обросійщених українців підтримують сей російський журнал для вжитку внутрішнього, як більше їм близький і милий, ніж часописи українські" [6, с. 107-108].

Тож коли стало неможливим видавати українські часописи в Україні, виникла пропозиція видавати україномовний журнал у Москві, сподіваючись на те, що там буде слабша цензура. "Українців було в Москві багато, між ними багато літературних і громадських сил. Але бракувало в місцевім життї якихось традицій, якихось точок приложення українських сил, і, видимо, обставини не були сприятливі для їх реалізації" [Там само, с. 108].

За кілька днів після прибуття М. Грушевського до Москви справа із виданням нового журналу зрушила з місця. Очевидно, це сталося наприкінці вересня, про що в листі до Михайла Мочульського 1 жовтня 1916 року Михайло Грушевський повідомляє: "Проектується український літературно-публіцистичний тижневик, може від падолиста" [15, с. 76].

У споминах М. Грушевського знаходимо і такий штрих стосовно цієї акції українців Москви: "Журнал рішено було видавати як тижневик - випускаючи подвійні номери, а в живішій часі - щотижня, в кварталів, двопонтовім форматі; до зібраного вже фонду, здається, щось коло 1500 крб. постановлено пошукати ще жертводавців, подати в газетах відомості про плани видання, вибрано ім'я - "Промінь" і поручено Шеремецькому все підготувати, щоб пустити в рух машину, як тільки прийде дозвіл" [6, с. 109].

Далі Грушевський продовжує: "На сю процедуру треба було двох тижнів, коли адміністрація не забороняла, то се означало дозвіл. Мабуть, десь в середині октябрю сей термін кінчився, і можна було приступати до

видавання, завчасу справді все було приготовано: літературний матеріал, адреси для експедиції..." [Там само, с. 109].

Відтоді, визнає автор споминів, праця для журналу "Промінь" забирала весь його час перебування в Москві. Так, 31 (18) жовтня він повідомляє, що "на "Промінь" є вже дозвіл формальний, на 10.ХІ хочуть випустити перше число..." [15, с. 79].

Про те, що Михайло Сергійович весь віддається організації нового журналу, засвідчує його лист від 5 листопада (23 жовтня): "Я тільки що з редакції "Променя". Про Лиса піде в 1 або 2 числі. Про Цертелєва не пізніше теж від 2 числа - драми Винниченка" [Там само, с. 80].

За три дні подібний лист: "Для "Променя" дуже великої і ґрунтовної студії про Цертелєва не треба, я зголосив Вашу статтю і вона прийнята принципіально" [Там само, с. 81].

І тільки 20 листопада (3 грудня) пишуться рядки, в яких відчувається полегшення й задоволення: "Промінь" принесли. Нічого" [Там само, с. 84].

У першому числі цього українського тижневика, що з'являється в Москві 20 листопада 1916 року, Михайло Грушевський вміщує статтю "Проголошення польської самостійності". Повідомляючи два тижні перед тим про проголошення 23 жовтня 1916 року незалежності держави сусіднього слов'янського народу на звільнених австро-німецькими військами теренах від російської армії, автор зазначає: незважаючи на схвальні відгуки на цю подію, "актові сьому власне бракує сміливости політичної мисли й рішучости в її здійсненню" [5, с. 11].

Треба зазначити, що "Промінь" часто потерпав від утручання царської цензури. Цензор - "зросійщений" "полячок" - як називає його М. Грушевський, "ставився рішучо неприхильно, затримував, посилавачись на брак часу, вичеркував статті без усякої причини, грубіянив у відповідь на спроби витолкувати йому щось" [6, с. 110]. "Особливо терпіли мої писання, - пише далі М. Грушевський. - незвичайно жалко було мені рідвяної статті, написаної в привіт і підбадьорення засланим галичанам, з епіграфом з Шевченка: "Завтра рано заревуть дзвіниці в Україні, завтра рано до церкви молитися підуть люди. Завтра ж рано завіє голодний звір в пустині, і повіє ураган холодний". Ні стрічки з неї не залишила цензорська рука, хоч і не було там нічого, окрім кількох слів невмирущої надії. Пішло тільки мотто з Шевченка й титул. Думаю, що значення їх було зрозуміле" [Там само].

Зайнявся М. Грушевський у цей час у Москві й видавничими справами, про що він зазначає у своїх спогадах: "З видавництвом бр(атів) Сабашникових - серйозним, ідейним видавництвом, яке видавало кращі всесвітні твори і наукові монографії, я ще з Казані договоривсь про видання перекладу мого "Культурно-національного руху" і думав завести переговори про велику історію. Я побував у Сабашникова по приїзді, дістав аванс, щось з 300 р., і засів за переклад, доволі скоро: щось менше ніж за два тижні книга була готова, але я сидів цілими днями при машині..." [Там само, с. 111].

Довідавшись про приїзд М. Грушевського і його плани щодо створення українського видавництва в Москві, серед перших підтримав їх московський лікар Маєвський, що мав подібні наміри. Однак на скликаній М. Грушевським нараді він не знайшов підтримки від авторитетних серед українців Москви Володимира Винниченка й Симона Петлюри [Там само].

Поряд із клопатами щодо відкриття нового українського журналу в Москві М. Грушевський не випускає з поля зору серпневу пропозицію Максима Горького про підготовку книги на тему: "Украина и Россия в их духов-

ной жизни". За задумом російського письменника, це мало бути "исследование и выявление тех различий, которые, несомненно, лежат в основе психики украинца и великоросса... мне кажется, что, будучи хорошо разработанной, эта тема могла бы оказать очень положительное и, может быть, даже решающее влияние на процес самопознания как для украинца, так равно и московского читателя"] (цит. за: [14, с. 54]).

Детально справа видання цієї книги буде обговорюватися під час зустрічі діячів української культури з Максимом Горьким у Москві в листопаді 1916 року. На цій зустрічі, як зафіксував її зміст пізніше Олександр Саліковський, важливим було фактичне визнання М. Горьким окремішності українського народу [22, с. 592-593].

Предметно займається в цей час Михайло Сергійович і змістовним наповненням шпальт "Украинской жизни". Так, 23 (10) листопада 1916 року в листі до М. Мочульського пише, що домовився з цим журналом про публікацію автобіографії Михайла Коцюбинського, вступне слово піде російською, "а листи його в оригіналі, по-українськи. Присилайте скорше..." [15, с. 83].

Однак найбільшу увагу Михайло Сергійович приділяє в цей час журналу "Промінь", уміщуючи на його сторінках злободенні статті на українську тематику. Це і "Перспективи нового життя" (Промінь. - 1917. - № 1-2. - С. 16-19), "На страшний суд" (Промінь. - 1917. - № 3-4. - С. 15) та інші.

Ритм московського життя не дає вченому розслабитися. 25 лютого (10 березня) 1917 року він змушений визнати: "Я дуже занятий, не поспіваю з усім" [56, с. 96].

Щоправда, саме в цей день історія Російської імперії різко змінюється - вибухнула Лютнева демократична революція. Відтак московські українські справи відсовуються вбік її потужною хвилею, що прокотилася власне Україною.

17 (4) березня 1917 року М. Грушевський пише з Москви: "...виникає питання про "Промінь". Редактор виїздить, думають, чи не перенести його до Києва. Мабуть і я виїду - хоч не надто - між нами - вірю в тривкість того, що сталося. Сподіваємося, що і Вам усім скоро можна буде виїхати..."

Тут ладиться письмо до нового правительства про українські потреби, теж саме піде очевидно і з Києва. Тим часом друкарні стоять і № 3/4 зовсім готовий застряг" [Там само, с. 96-97].

А коли Михайла Грушевського заочно обрали головою Центральної Ради, він покинув Москву й виїхав до Києва. Мав усі підстави дякувати українцям Москви, які все зробили, аби полегшити йому перебування в цьому місті й створити умови для творчої праці. Саме тут він відзначив і своє 50-річчя.

Українці Москви постаралися віддячити належною увагою за його невсипущу працю на благо рідного народу. Зокрема, вони підготували ряд матеріалів до грудневого числа "Украинской жизни". У цій книжці вміщуються статті А. Білоусенка "На громадському посту. М. С. Грушевський як громадський діяч", М. Василенка "Проф. М. С. Грушевський як історик", С. Єфремова "На сторожі національної гідності. До характеристики публіцистичної діяльності проф. М. С. Грушевського".

А у вступній статті О. Саліковського зазначалося: "В лице М. С. мы имеем не только крупного ученого с большим именем, но и столь же выдающегося общественного деятеля и талантливого, неутомимого журналиста. Во всех областях служения украинству, в которых проявилась разносторонняя деятельность М. С. Грушевского, ему принадлежат совершенно исключительные и незабываемые заслуги. Нам же, работникам "Украинской жизни", М. С. особенно близок и дорог.

Возникновение журнала с первого момента нашло в нем живой и деятельный отклик, и уже первую книгу "Украинской жизни" мы имели возможность украсить превосходной статьей М. С. Грушевского об очередных задачах украинства и путях его развития. В течение пяти лет М. С. не переставал сотрудничать в "Украинской жизни" и живейшим образом интересовался радостями и горестями нашего журнала, в последние же месяцы, когда судьба так жестоко оторвала М. С. от родной Украины и сделала невольным гражданином Москвы, М. С., можно сказать, слился с журналом, превратившись из сотрудника, в обычном смысле слова, в деятельного члена редакции" [24, с. 15-16].

А насправді цей невольний громадянин Москви мав потужний вплив не тільки на українську громаду в цьому місті, не тільки на все тогочасне українство - своєю титанічною працею він зміг вплинути і на долю всієї Російської імперії.

Висновки

Наукова й публіцистично-громадська діяльність Михайла Грушевського мала значний вплив на національно-культурне відродження українців початку ХХ ст., зокрема московської громади. Активні представники московських українців тримали постійний контакт з ученим. Інтенсивність таких контактів значно посилилася у зв'язку з планами заснувати журнал "Украинская жизнь". Віднайдені архівні документи показують значущість М. Грушевського і як ідейного натхненника, і як активного учасника видання. Вимушене піврічне перебування вченого в Москві активізувало співпрацю, яка проявилася в тому числі у створенні журналу "Промінь".

Перспективними напрямками досліджень є пошук першоджерел, що можуть доповнити існуюче знання про контакти М. Грушевського з українською громадою Москви; більш детальний аналіз наявного матеріалу, зокрема праць вченого в московських виданнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винар Л.-Р. І. Грушевськознавство: Генеза та іст. розвиток / Любомир Винар. - К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. - 216 с.
2. Винар Л.-Р. І. Значення Михайла Грушевського в українській і світовій історії / Любомир Винар // Український історик. -1991. - № 3-4. - С. 13-53.
3. Грушевський М. С. Новые лозунги / М. С. Грушевский // Украинская жизнь. - 1914. - № 1. - С. 5-14.
4. Грушевський М. С. Украина и Украинство / М. С. Грушевский // Украинская жизнь. - 1912. - № 1. - С. 5-15.
5. Грушевський М. С. Проголошення польської самостійності / М. Грушевський // Промінь. - 1916. - № 1. - С. 11-12.
6. Грушевський М. С. Спомини / Михайло Грушевський // Київ. - 1989. - № 8. - С. 103-154.
7. Дорошенко В. В. Життя і діяльність Михайла Грушевського / Володимир Дорошенко // Михайло Грушевський. Вибрані праці. - Нью-Йорк : Гол. управи ОУРДП в США, 1960. - С. 11-33.
8. Інститут рукописів Національної бібліотеки України імені Володимира Вернадського (далі - ІР НБУВ), Ф. 317, спр. 1176, арк. 24.
9. ІР НБУВ, Ф. 317, спр. 1178, арк. 26.
10. ІР НБУВ, Ф. 317, спр. 1180, арк. 30.
11. ІР НБУВ, Ф. 317, спр. 1188, арк. 4.
12. ІР НБУВ, Ф. 317, спр. 1190, арк. 6.
13. Крип'якевич І. П. Михайло Грушевський. Життя і діяльність / Іван Крип'якевич. - Львів : Просвіта, 1935. - 63 с.
14. Крутікова Н. Є. Невідома сторінка з історії культури (Листування М. С. Грушевського та О. М. Горького) / Н. Крутікова // Слово і час. - 1994. - № 6. - С. 50-56.
15. Листи Михайла Грушевського до Михайла Мочульського.

кого (1901-1933) / [за ред. Р. Дзюбана]. - Львів : Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, 2004. - 152 с.

16. Листування Михайла Грушевського / [упоряд. Г. Бурака ; ред. Л. Винар]. - К. : [б.в.] ; Нью-Йорк : [б.в.], 1997. - 399 с.

17. Листування Михайла Грушевського : листування Михайла Грушевського та Івана Джиджори / М. С. Грушевський, І. М. Джиджора ; [упоряд. С. Панькова, В. Пришляк ; ред. Л. Винар та ін.]. - К. : УІТ : Простір, 2008. - 552 с.

18. Лотоцький О. Г. Сторінки минулого / Олександр Лотоцький. - Б. м. : Видання української православної церкви в США, 1966. - Частина Друга. - 486 с.

19. Мельниченко В. Ю. Михайло Грушевський: Арбат очима українця / Володимир Мельниченко. - М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2006. - 318 с.

20. Мельниченко В. Ю. Михайло Грушевський у Москві:

авторська енциклопедія - хроніка / Володимир Мельниченко. - К. : Либідь, 2015. - 568 с.

21. Мельниченко В. Ю. Михайло Грушевський: "Я оснував в Москві, Арбат 55" / Володимир Мельниченко. - М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2005. - 448 с.

22. Мельниченко В. Ю. Тарас Шевченко і Михайло Грушевський на Старому Арбаті / Володимир Мельниченко. - М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2006. - 655 с.

23. Петлюра С. В. Статті. Листи. Документи / Симон Петлюра ; [упоряд. В. Сергійчук]. - К. : ПП Сергійчук М. І., 2006. - Т. IV. - 704 с.

24. Саликовский А. Ф. Пять лет / А. Ф. Саликовский // Украинская жизнь. - 1916. - № 12. - С. 5-16.

25. Украинская жизнь. - 1916. - № 10-11.

26. Чикаленко Є. Х. Щоденник (1907-1917) / Євген Чикаленко. - К. : Темпора, 2011. - 480 с.

Сергийчук Григорій,

младший научный сотрудник Института искусствоведения, фольклористики и этнологии имени М. Ф. Рильского НАН Украины, г. Киев

СОТРУДНИЧЕСТВО МИХАИЛА ГРУШЕВСКОГО С УКРАИНЦАМИ МОСКВЫ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

В статье прослежены контакты Михаила Грушевского с украинской общиной Москвы в начале XX века. На базе архивных документов раскрываются предпосылки основания в Москве журнала "Украинская жизнь", роль М. Грушевского в этом издании, последующее его сотрудничество с изданием. Особенное внимание уделяется пребыванию Грушевского в Москве в ссылке с сентября 1916 по март 1917 года, когда он принимал непосредственное участие во всех важнейших мероприятиях украинской общины Москвы, в том числе в основании журнала "Промінь".

Ключевые слова: Михаил Грушевский; украинцы Москвы; журнал "Украинская жизнь"; журнал "Промінь".

Serhiichuk Hryhorii,

Rylsky Institute for Art Studies, Folklore and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine, junior scientist, Kyiv, Ukraine

COOPERATION MYKHAILO HRUSHEVSKY OF UKRAINIAN MOSCOW IN THE EARLY XX CENTURY

Scientific and journalistic activities Hrushevskiy had an impact on the activation of Ukrainian national movement, not only for ethnic territory of Ukraine but also among the Ukrainian community in Moscow and St. Petersburg.

For example, in 1910 the Ukrainian Moscow invited Hrushevskiy to the presidium of the Ukrainian section of society Slavic culture. Contacts between Hrushevskiy and representatives of the colony intensified after the appearance of Ukrainian colonies on the plans Russian special edition of the magazine on Ukrainian issues. Discovered archival documents show that Hrushevskiy, Petliura consulted on such matters: feasibility journal during this period, thematic focus, editorial staff, Hrushevskiy part in its work.

Ukrainians wanted to see his article in the first issue. For this reason, the output magazine was slightly delayed. This issue opens article "Ukraine and Ukrainians," which caused a wide resonance. Further Hrushevskiy was an active author of the magazine. There are regularly published review of his works, news of his public life, the information stays in exile and more. When autumn 1916 M.Hrushevskiy allowed to serve exile in Moscow, he soon actively engaged in social work.

The main activities of Hrushevskiy at this time include: he participated in the creation of the first Ukrainian-language magazine in Moscow "Promin" ("Ray."), publishing, cooperation with M.Gorky on the preparation of the book "Ukraine and Russia in their spiritual life."

In Moscow also celebrated the 50th anniversary of the scientist primarily in the edition volume 12 (1916) of Ukrainian Life, which is mainly focused Hrushevskiy.

After the February Revolution Hrushevskiy was elected chairman of the Central Council and he returned to Ukraine

Key words: Mykhailo Hrushevskiy; Ukrainian Moscow; "Ukrainian Life"; "Promin".

REFERENCES

1. Wynar, L. (1998), Hrushevskiy studies: origins and historical development, *Olena Telih Publ.*, Kyiv, 216 p. (ukr).
2. Wynar, L. (1991), The value of Mykhailo Hrushevskiy in Ukrainian and world history, *Ukrayinskyi istoryk [Ukrainian historian]*, №3-4, 13-53 (ukr).
3. Hrushevskiy, M. (1914), New slogans, *Ukrainskaya zhizn [Ukrainian life]*, №1, 5-14 (rus).

4. Hrushevskiy, M. (1912), Ukraine and Ukrainians, *Ukrainskaya zhizn [Ukrainian life]*, №1, 5-15 (rus).
5. Hrushevskiy, M. (1916), The proclamation of Polish independence, *Promin [Ray]*, №1, 11-12 (ukr).
6. Hrushevskiy, M. (1989), Memoirs, *Kyiv*, №8, 103-154 (ukr).
7. Doroshenko, V. (1960), The life and activity, in Haliy M. [collect], *Mykhailo's Hrushevsky selected works*, Association of Ukrainians of Revolutionary-Democratic Persuasions in U.S.A, New York, 11-33 (ukr).
8. *Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library of Ukraine*, fond 317, sprava 1176, p. 24 (ukr).
9. *Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library of Ukraine*, fond 317, sprava 1178, p. 26 (rus).
10. *Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library of Ukraine*, fond 317, sprava 1180, p. 30 (rus).
11. *Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library of Ukraine*, fond 317, sprava 1188, p. 4 (rus).
12. *Institute of Manuscripts of Vernadsky National Library of Ukraine*, fond 317, sprava 1190, p. 6 (rus).
13. Krypiakievych, I. (1935), Mykhailo Hrushevskiy. The life and activity, *Prosvita Publ.*, Lviv, 63 p. (ukr).
14. Krutikova, N. (1994), Unknown pages of history of culture. (Letters M.S Hrushevskiy and A.M.Gorkiy), *Slovo i chas [Word and time]*, № 6, 50-56 (ukr).
15. Dziuban, R. [Ed.] (2004), Letters Mykhailo Hrushevskiy to Mykhailo Mochulskiy, *Lviv Vasyl Stefanyk Scientific Library of NAS of Ukraine*, Lviv, 152 p. (ukr).
16. Wynar, L. [Ed.], Burlaka, H. [collect.] (1997), Correspondence of Mykhailo Hrushevskiy, Kyiv, New York, 399 p. (ukr, rus).
17. Wynar, L. [Ed.], Pankova, S. [collect], Pryshliak, V. [collect] (2008), Correspondence of Mykhailo Hrushevskiy: Correspondence of Mykhailo Hrushevskiy and Ivan Dzhyzhzhora. UIT: *Prostir*, Kyiv, 552 p. (ukr).
18. Lotocki, A. (1966), Pages from the past, published by Ukrainian Orthodox Church of USA, part two, 486 p. (ukr).
19. Melnychenko, V. (2006), Mykhailo Hrushevskiy: Arbat in Ukrainian eyes, *OLMA-PRESS*, Moscow, 318 p. (ukr).
20. Melnychenko, V. (2015), Mykhailo Hrushevskiy in Moscow: author encyclopedia chronicle, *Lybid Publ.*, Kyiv, 568 p. (ukr).
21. Melnychenko, V. (2005), Mykhailo Hrushevskiy: I rested in Moscow, Arbat, 55, *OLMA-PRESS*, Moscow, 448 p. (ukr).
22. Melnychenko, V. (2006), Taras Shevchenko and Mykhailo Hrushevskiy on Old Arbat, *OLMA-PRESS*, Moscow, 655 p. (ukr).
23. Petliura, S., Serhiichuk V. [collect] (2006), Articles. Letters. Documents, *Serhiichuk M. Publ.*, Kyiv, Vol. IV, 704 p. (ukr, rus).
24. Salikovskiy, A. (1916), Five years, *Ukrainskaya zhizn [Ukrainian life]*, №12, pp. 5-16 (rus).
25. *Ukrainskaya zhizn [Ukrainian life]* (1916), №10-11 (rus).
26. Chykalenko, Ye. (2011), Diary, *Tempora Publ.*, Kyiv, 480 p. (ukr).

© Сергійчук Григорій

Надійшла до редакції 25.07.2016

УДК 94(477)"16"+271.2:321.01

ШАЛАШНА НАТАЛІЯ,

кандидат історичних наук, доцент

Донбаського державного педагогічного університету, м. Слов'янськ

УЯВЛЕННЯ ПРО ДЕРЖАВУ ЕПІФАНІЯ СЛАВИНЕЦЬКОГО

У статті висвітлюються філософські погляди видатного українського філософа Є. Славинецького на сутність держави та стосунки між світською та духовною владою. Аналізується еволюція уявлень Є. Славинецького в контексті розробленої українськими православними інтелектуалами ранньомодерного часу теорії. Установлено, що в поглядах видатного філософа наявні тенденції європейської філософії просвітництва та освіченого абсолютизму.

Ключові слова: Епіфаній Славинецький; українська православна церква; ранньомодерна українська нація.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Формування ранньомодерної політичної нації в Україні одним зі своїх визначальних аспектів мало творення власної ідентичності в контексті внутрішніх стосунків у суспільстві та місця власної державності в наявному історичному середовищі. Активним учасником цього

процесу була православна церква, передусім коло церковних інтелектуалів. На кінець XVI ст. у цьому колі вже була власна державницька теорія, яка включала поняття про політичну націю, сутність та легітимізацію державної влади, обов'язки громадян та правителя, взаємостосунки між світською та церковною владою тощо.